

ČETVRTI ODJEL

PREDMET ĐOKIĆ protiv BOSNE I HERCEGOVINE

(Zahtjev br. 6518/04)

PRESUDA

STRASBOURG

27. svibnja 2010.

*Ova će presuda postati konačnom pod okolnostima propisanim u članku 44. stavak 2. Konvencije.
Može biti podvrgnuta uredničkim izmjenama.*

U predmetu Đokić protiv Bosne i Hercegovine,

Europski sud za ljudska prava (Četvrti odjel), zasjedajući u Vijeću u sastavu:

Nicolas Bratza, *predsjednik,*

Giovanni Bonello,

Ljiljana Mijović,

David Thór Björgvinsson,

Ján Šikuta,

Ledi Bianku,

Mihai Poalelungi, *suci,*

i Fatoş Aracı, *zamjenik registrara Odjela,*

nakon vijećanja zatvorenog za javnost održanog 4. svibnja 2010.,

donosi sljedeću presudu koja je usvojena istoga dana:

POSTUPAK

1. Postupak je pokrenut zahtjevom (br. 6518/04) protiv Bosne i Hercegovine što ga je 9. prosinca 2003. Sudu podnio građanin Bosne i Hercegovine i Srbije, g. Branimir Đokić (“podnositelj zahtjeva”), u skladu s člankom 34. Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (“Konvencija”).

2. Podnositelja zahtjeva zastupao je g. N. Stanković, odvjetnik iz Niša, Srbija. Vladu Bosne i Hercegovine (“Vlada”) zastupala je zastupnica gđa M. Mijić.

3. Predmet se odnosi na bezuspješne pokušaje podnositelja zahtjeva, bez obzira na pravno valjan ugovor o kupoprodaji, da vrati svoj prijeratni stan i uknjiži ga na svoje ime.

4. Dana 27. rujna 2007. predsjednik Četvrtog odjela odlučio je obavijestiti Vladu o zahtjevu. Također je odlučeno da se meritum i dopustivost zahtjeva ispituju istovremeno (članak 29. stavak 3. Konvencije). Podnositelj zahtjeva i tužena Vlada dostavili su pisano izjašnjenje. Osim toga, primljeno je izjašnjenje vlade Srbije, koja je iskoristila svoje pravao da intervira (članak 36. stavak 1. Konvencije i Pravilo 44. stavak 1. (b) Pravila Suda). Podnositelj zahtjeva i tužena Vlada odgovorili su u pisanom obliku na ove komentare (Pravilo 44. stavak 5.).

ČINJENICE

I. OKOLNOSTI PREDMETA

A. Osnovni bitni podaci

1. Stanovi u društvenom vlasništvu

5. Stanovi su činili gotovo 20% prijeratnog stambenog fonda Bosne i Hercegovine¹ (oko 250.000 stambenih jedinica od 1.315.000). Prema lokalnim standardima, to su stanovi bili veoma privlačan tip doma, opremljen suvremenim pomagalima i locirani u urbanim središtima. Praktično svi stanovi su bili pod režimom “društveno vlasništvo” – koncept koji je, iako je postojao i u drugim zemljama, bio naročito razvijen u prijašnjoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (“SFRJ”). Stanove su gradila državna poduzeća u društvenom vlasništvu ili drugi javni organi za dodjelu svojim zaposlenicima koji su postajali “nositelji stanarskog prava”². Svi građani SFRJ bili su obvezni plaćati određena novčana sredstva kao doprinos i pomoć za izgradnju ovih stanova. Međutim, iznos što ga je izdvajao

svaki pojedinac nije bio među zakonskim kriterijima koji su se uzimali u obzir na listama čekanja za dodjeljivanje ovih stanova.

6. Prava davanja stana na korištenje (javna tijela koja su faktički kontrolirala stanove) i nositelja stanarskog prava bila su regulirana zakonom (Zakon o stambenim odnosima iz 1984. godine koji je još uvijek na snazi u Bosni i Hercegovini³). Prema ovom zakonu kada se dodijeli stanarsko pravo, ono nositelju stanarskog prava daje trajno, doživotno pravo korištenja stana uz naplatu nominalne naknade. Kada nositelji stanarskog prava umru, njihova prava se prenose, kao pitanje prava, na njihove žive bračne drugove (ustvari, bračni su drugovi su zajedno bili nositelji stanarskog prava) ili prijavljene članove njihovog zajedničkog kućanstva koji su, također, koristili stan (članak 19. i članak 21. ovoga Zakona). U praksi su ove odredbe o prijenosu značile da su se stanarska prava, prvotno dodijeljena od javnog tijela njihovim zaposlenicima, mogla prenijeti kao pravo na više naraštaja za koje prvotna veza za dodjelu stanarskog prava, utemeljena na zaposlenju, više ne postoji. Stanarska prava mogla su biti otkazana samo u sudskom postupku (članak 50. ovoga Zakona) iz zakonom određenih razloga (članci 44., 47. i 49. ovoga Zakona), od kojih je najznačajniji propust nositelja stanarskog prava da fizički koriste svoj stan za vlastite stambene potrebe u neprestanom trajanju od najmanje šest mjeseci bez opravdanih razloga (kao što su vojna služba, liječenje, zatvorska kazna ili privremeni posao u nekom drugom mjestu u SFRJ ili u inozemstvu). Iako su bile predviđene inspekcije da osiguraju usklađenost sa ovim zahtjevima (članak 42. ovoga Zakona), stanarska prava bila su rijetko, ako su uopće bila, otkazana iz tih razloga prije rata 1992.-1995. Štoviše, 24. prosinca 1992. Ustavni sud Republike Bosne i Hercegovine poništio je ovu odredbu o kontroli⁴.

7. Nakon proglašenja Deklaracije o neovisnosti 6. ožujka 1992. u Bosni i Hercegovini započeo je brutalni rat. Više od 2,2 milijuna ljudi napustilo je svoje domove kao posljedica “etničkog čišćenja” ili općenito zbog nasilja. U pravilu, oni su odlazili na područja koja su bila pod nadzorom njihove etničke skupine. Sve strane u sukobu hitno su usvojile postupke koji su omogućavali da stanovi onih koji su napustili teritorij što je bio pod njihovim nadzorom proglašeni “napuštenima” i dodijele ih novim nositeljima stanarskog prava. Dok je navodni razlog za proglašenje stanova “napuštenima” bio osigurati humanitarno sklonište za prognanike, posebno privlačna imovina – u pravilu urbani stanovi – bili su obično dodjeljivani, vojnim i političkim elitama. U nekim slučajevima stanarska prava su bila otkazana naprijed navedenim člankom 47. Zakona o stambenim odnosima iz 1984. godine zbog propusta nositelja stanarskog prava da koriste svoje stanove u neprekidnom razdoblju od najmanje šest mjeseci. Međutim, u većini slučajeva vlasti su primjenjivale zakonodavstvo posebno usvojeno u tu svrhu: Zakon o napuštenoj imovini iz 1992.⁵, Uredba o napuštenim stanovima iz 1993.⁶, Uredba o smještaju izbjeglih osoba iz 1993.⁷, Zakon o smještaju izbjeglih osoba iz 1995.⁸ i Zakon o napuštenoj imovini iz 1996. godine⁹.

8. Koncept “društvenog vlasništva” napušten je tijekom rata 1992.-1995. godine¹⁰. Kao posljedica toga, stanovi u društvenom vlasništvu bili uspješno nacionalizirani.

9. Opći okvirni sporazum za mir u BiH stupio je na snagu 14. prosinca 1995. (“Daytonski mirovni sporazum”). Prema tom Sporazumu, Bosna i Hercegovina sastoji se iz dva entiteta: Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske. Neposredno nakon rata u oba entiteta ostali su na snazi zakonski propisi o napuštenoj imovini i dodjeljivanje stanova i dalje je nastavljeno, što je još više učvrstilo etničko razdvajanje.

10. Svi ovakvi zakonski propisi poništeni su 1998. godine pod pritiskom međunarodne zajednice. Prvotno, međutim, u Federaciji Bosne i Hercegovine samo oni koji su mogli dokazati da su doista bili izbjeglice ili raseljene osobe stekli su pravo na povratak u svoje prijeratne domove (prijašnji članak 3. stavak 2. Zakona o prestanku primjene Zakona o napuštenim stanovima iz 1998.¹¹). Nepreciznost ove odredbe ostavila je široko diskrecijsko pravo upravnim tijelima za stambena pitanja i navodno dovela do zlorabe. Iz tog ju je razloga Visoki predstavnik¹² i ukinuo u srpnju 1999. godine. Unatoč tome, kao posljedica jakog otpora Vojske Federacije Bosne i Hercegovine (vidi Odluku CH/97/60 i dr. Doma za

ljudska prava od 7. prosinca 2001., točka 56.), slično je ograničenje i dalje ostalo na snazi kada su u pitanju vojni stanovi (članak 3a. ovoga Zakona). Dok je to učinjeno pod izgovorom stvaranja većega broja stanova koje bi se moglo koristiti za smještaj siromašnih ratnih veterana i njihovih obitelji, domaći Dom za ljudska prava je smatrao kako nema dokaza da je imovina neophodno korištena u navedene svrhe (vidi, npr. odluku Doma CH/97/60 *i dr.* od 7. prosinca 2001., točka 154.). Organizacija za europsku sigurnost i suradnju tvrdi u svome podnesku Domu kao treća strana da je veliki broj vojnih osoba s visokim činom u Federaciji Bosne i Hercegovine, čije su stambene potrebe zadovoljene na neki drugi način, unatoč tome dobio vojne stanove, što je u izravnoj suprotnosti s domaćim zakonodavstvom, te da Ministarstvo obrane Federacije Bosne i Hercegovine ima na raspolaganju približno 2.000 vojnih stanova za koje nije podnesen zahtjev za povrat, tako da iste može koristiti u legitimnom cilju stambenog zbrinjavanja ratnih veterana bez potrebe posezanja za onim stanovima za koje postoji zahtjev za povrat (vidi odluku CH/02/8202 *i dr.* Doma za ljudska prava od 4. travnja 2003., točka 121; vidi i argumentaciju Visokog predstavnika u odluci CH/97/60 *i dr.* Doma za ljudska prava od 7. prosinca 2001., točka 61.).

2. Vojni stanovi

11. JNA, oružane snage SFRJ, faktički je kontrolirala oko 16.000 stanova u Bosni i Hercegovini do rata 1992.-1995. godine.

12. Pripadnicima JNA je 6. siječnja 1991. ponuđeno da kupe svoje stanove po umanjenoj tržišnoj cijeni (vidi Zakon o stambenom obezbjeđivanju u Jugoslovenskoj narodnoj armiji iz 1990.¹³). Bosna i Hercegovina je 18. veljače 1992. zaustavila prodaju vojnih stanova na svome teritoriju (vidi Uredba o privremenoj zabrani prodaje stanova iz 1992.¹⁴). Uredba je primjenjivana na teritoriju današnje Federacije Bosne i Hercegovine i oni koji su kupili vojne stanove što se nalaze na teritoriju ovoga entiteta nisu mogli upisati svoje pravo vlasništva i ostali su, strogo uzevši, nositelji stanarskog prava (ugovor o kupoprodaji sam po sebi ne prenosi pravo vlasništva na kupca prema domaćem zakonu). Pošto je Uredba ignorirana na teritoriju koji se danas naziva Republika Srpska, oni koji su otkupili vojne stanove u tome entitetu postali su njihovim uknjiženim vlasnicima.

13. Tijekom rata lokalne oružane snage (posebice Armija BiH, HVO i VRS) preuzele su faktičku kontrolu nad svim neprivatiziranim vojnim stanovima na teritorijima što su ih ove snage nadzirale¹⁵. Iako su ove snage spojene 1. siječnja 2006. u oružane snage Bosne i Hercegovine, neprivatizirani vojni stanovi još uvijek su pod faktičkom kontrolom entiteta (vidi "Mjerodavno domaće pravo i praksa" u nastavku).

3. Strane oružane snage u ratu 1992.-1995. u Bosni i Hercegovini

14. Raspad SFRJ bio je postupni proces koji se odvijao u razdoblju 1991.-1992. (vidi Mišljenje br. 11 Arbitražne komisije Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji od 16. srpnja 1993.¹⁶). Bosna i Hercegovina proglasila je neovisnost 6. ožujka 1992. Dana 7. travnja 1992. priznale su je Europska zajednica i Sjedinjene Američke Države i 22. svibnja 1992. primljena je u članstvo Ujedinjenih naroda.

15. Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda je 15. svibnja 1992., djelujući u skladu s Poglavljem VII. Povelje Ujedinjenih naroda, zahtijevalo da se sve jedinice JNA i svi dijelovi Hrvatske vojske također povuku iz Bosne i Hercegovine ili se stave pod nadležnost vlade Bosne i Hercegovine ili da budu raspuštene i razoružane, a njihovo oružje stavljeno pod efektivan međunarodni nadzor (vidi Rezoluciju 757). Pošto se JNA formalno povukla iz Bosne i Hercegovine 19. svibnja 1992., glavni tajnik Ujedinjenih naroda i Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju ("ICTY"), te Sud pravde Ujedinjenih naroda, baveći se ratnim zločinima koji su se dogodili tijekom sukoba na Balkanu u 1990-ima, kasnije je utvrdio da su vojnici JNA rođeni u Bosni i Hercegovini ostali tamo sa svojom opremom i pridružili se snagama Vojske Republike Srpske (VRS)¹⁷, a oni koji su rođeni u Srbiji i Crnoj Gori otišli su i pridružili se snagama VJ¹⁸ (vidi Izvješće glavnog tajnika Ujedinjenih naroda

od 3. prosinca 1992. A/47/747, § 11 i presudu Međunarodnog suda (ICTY) u predmetu *Tadić*, IT-94-1-A, § 151, od 15. srpnja 1999).

16. Međunarodni kazneni sud (ICTY) je također zauzeo stajalište da su snage VRS smatrane da djeluju pod nadzorom i u ime Savezne Republike Jugoslavije¹⁹ tako da se, čak i nakon 19. svibnja 1992., oružani sukob u Bosni i Hercegovini između lokalnih Srba i središnje vlasti Bosne i Hercegovine mora kvalificirati kao međunarodni oružani sukob (vidi presudu Međunarodnog kaznenog suda u predmetu *Tadić*, IT-94-1-A, §§ 146-62, od 15. srpnja 1999. i presudu Suda u predmetu *Čelebići*, IT-96-21-A, §§ 34-51, od 20. veljače 2001). ICTY je došao do sličnog zaključka kada se radi o odnosu između susjedne Hrvatske i snaga HVO-a (vidi ICTY presudu u predmetu *Blaškić*, IT-95-14-T, §§ 95-123, od 3. ožujka 2000. i presud IT-95-14-A, §§ 167-78, od 29. srpnja 2004.).

17. Međunarodni sud pravde ("ICJ"), najvažnije sudbeno tijelo Ujedinjenih naroda, došao je do drukčijeg zaključka u predmetu *Primjena Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju kaznenog djela genocida*. Sud je utvrdio da, bez obzira na brojne dokaze o izravnom i neizravnom sudjelovanju snaga Vojske Jugoslavije (VJ) zajedno sa snagama Vojske Republike Srpske (VRS) u vojnim operacijama u Bosni i Hercegovini, djela onih koji su počinili genocid u Srebrenici ne mogu pripisati Saveznoj Republici Jugoslaviji prema pravilima međunarodnog prava o odgovornosti države (vidi presudu od 26. veljače 2007., §§ 377-415).

B. Predmetni slučaj

18. Podnositelj zahtjeva rođen je u Srbiji 1960. godine. Živi u Nišu, Srbija.

19. Kao predavaču u vojnoj školi u Sarajevu, podnositelju zahtjeva u Sarajevu je dodijeljen vojni stan 1986. godine.

20. Podnositelj zahtjeva je 9. ožujka 1992. kupio stan u skladu sa Zakonom o stambenom obezbjeđenju JNA iz 1990. godine. Iako je 18. veljače 1992. podnositelj zahtjeva platio puni iznos kupoprodajne cijene (u iznosu od 379.964 jugoslavenska dinara²⁰), lokalne vlasti odbile su ga upisati kao vlasnika (vidi točku 12. u prethodnom tekstu).

21. Vojna škola prebačena je iz Bosne i Hercegovine u Srbiju 18. travnja 1992. (prvo u Sombor, a potom u Niš). Podnositelj zahtjeva je 19. svibnja 1992. odlučio napustiti Bosnu i Hercegovinu i nastaviti predavati u istoj vojnoj školi.

22. Podnositelj zahtjeva je 17. kolovoza 1998. podnio zahtjev za povrat stana u Sarajevu. Njegov je zahtjev odbijen 30. ožujka 2000. u skladu s člankom 3a. Zakona o prestanku primjene Zakona o napuštenim stanovima iz 1998. godine.

23. Nadležno ministarstvo Kantona Sarajevo je 17. srpnja 2000. potvrdilo odluku koju je donio prvostupanjski organ 30. ožujka 2000.

24. Podnositelj zahtjeva je 21. svibnja 2001. podnio prijavu Domu za ljudska prava, domaćem tijelu za zaštitu ljudskih prava. Podnositelj zahtjeva pozvao se na članke 6., 8. i 14. i članka 1. Protokola 1 uz Konvenciju.

25. Kantonalni sud u Sarajevu je 25. travnja 2002., u upravnom sporu, poništio upravne odluke od 30. ožujka i 17. srpnja 2000. iz postupovnih razloga i vratio predmet na ponovno razmatranje.

26. Komisija za povrat imovine, uspostavljena Aneksom 7 Daytonskog mirovnog sporazuma, pred kojom je podnositelj zahtjeva vodio paralelni postupak, potvrdila je 9. srpnja 2002. da podnositelj zahtjeva nije ni izbjegla ni raseljena osoba u smislu Aneksa 7 i oglasila se nenadležnom.

27. Nadležni organi za stambena pitanja su 12. studenoga 2002. još jednom odbili podnositeljev zahtjev za povrat stana u skladu s člankom 3a. Zakona o prestanku primjene Zakona o napuštenim stanovima iz 1998. godine.

28. Dana 12. rujna 2003. nadležno ministarstvo Kantona Sarajevo potvrdilo je odluku prvostupanjskog organa od 12. studenoga 2002.

29. Podnositelj zahtjeva je 26. studenog 2003. podnio tužbu u upravnom sporu. Kantonalni Sud u Sarajevu je 22. lipnja 2004. prekinuo postupak prema napatku zakonodavnog tijela Federacije Bosne i Hercegovine.

30. Ministarstvo obrane Federacije Bosne i Hercegovine je 28. prosinca 2005. formalno dodijelilo sporni stan Dž.K.-u, bivšem pripadniku snaga ARBiH. Čini se, međutim, da je Dž.K. živio u tome stanu čak i prije, sve od 25. travnja 2000.

31. Komisija za ljudska prava (koja je slijednik Dom za ljudska prava) je 8. ožujka 2006. utvrdila povredu članka 6. Konvencije zbog dužine trajanja postupka za povrat stana i dodijelila podnositelju zahtjeva 2.100 konvertibilnih maraka²¹ za nematerijalnu štetu. Utvrdivši prekomjernu dužinu trajanja postupka povrata stana, Komisija za ljudska prava zaključila je da tužena stranka nije uspostavila djelotvoran pravni lijek koji bi se morao koristiti kao uvjet za ispitivanje meritornih žalbi podnositelja zahtjeva. U skladu s domaćom praksom Komisija je smatrala da, iako se ugovorom o kupoprodaji od 9. ožujka 1992. sam po sebi ne prenosi pravo vlasništva nad spornim stanom na podnositelja zahtjeva, ugovorom se na podnositelja zahtjeva prenose vrijedna osobna prava (a to je pravo da koristi stan i da se upiše kao vlasnik), što predstavlja "imovinu" u smislu značenja prema članku 1. Protokola 1 uz Konvenciju. Komisija za ljudska prava je dalje tvrdila da je predmetna situacija (a to je nemogućnost podnositelja zahtjeva da vrati u stan u posjed i uknjiži ga na svoje ime) bez sumnje dovela do kontinuiranog uplitanja u pravo na mirno uživanje "imovine". Pri procjeni razmjernosti uplitanja, Komisija za ljudska prava je smatrala da je služenje podnositelja zahtjeva u snagama VJ nakon rata 1992.-1995. godine pokazalo njegovu nelojalnost Bosni i Hercegovini. Također, uzimajući u obzir ozbiljan nedostatak stambenih jedinica i naknadu na koju je podnositelj zahtjeva imao pravo, Komisija za ljudska prava zaključila je da je uplitanje bilo opravdano. Zbog toga Komisija nije utvrdila povredu članka 1. Protokola 1 uz Konvenciju i smatrala je nepotrebnim ispitivati postojanje navodne diskriminacije i pritužbi u vezi s člankom 8.

32. Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine je 30. kolovoza 2006. ukinuo odluku od 22. lipnja 2004. i predmet uputio Kantonalnom sudu u Sarajevu na ponovno odlučivanje.

33. Kantonalni sud u Sarajevu potvrdio je 19. prosinca 2006. upravnu odluku od 12. rujna 2003.

34. Podnositelju zahtjeva nije dodijeljen stan u Srbiji, ali on prima od srbijanskih vlasti prima mjesečnu naknadu za plaćanje stana u iznosu od približno 100 eura. Čini se da on nije tražio naknadu u skladu s člankom 39b. Zakona o prodaji stanova iz 1997. godine (vidi točku 37. u nastavku).

II. MJERODAVNO DOMAĆE PRAVO I PRAKSA

A. Bosna i Hercegovina

35. Dana 22. prosinca 1995. su proglašeni ništavnim svi ugovori o kupoprodaji zaključeni sukladno Zakonu o stambenom obezbjeđenju u JNA iz 1990. godine²². Kako je i objašnjeno u točki 12. gore, to se odnosilo samo na stanove u Federaciji Bosne i Hercegovine.

36. Domaći Dom za ljudska prava je 3. studenoga 1997. potvrdio da je ugovor o kupoprodaji vojnog stana, iako ugovorom nije preneseno pravo vlasništva na kupca, prenio na kupca vrijedna imovinska prava (to je pravo na korištenje stana i na upis kao vlasnika), što predstavlja "imovinu" u smislu članka 1. Protokola br.1 uz Konvenciju. Dom je dakle, utvrdio kršenje toga članka i naredio je Federaciji Bosne i Hercegovine da ponovno uspostavi pravnu valjanost svih ovih ugovora (odluka CH/96/3 i dr.).

37. Federacija Bosne i Hercegovine je 5. srpnja 1999. izmijenila i dopunila Zakon o prodaji stanova iz 1997.²³ i Zakon o prestanku primjene Zakona o napuštenim stanovima iz 1998. godine. S obzirom da se svi ovi ugovori od tada smatraju pravno valjanima, dvije

kategorije kupaca stanova nemaju pravo na povrat i upis prava vlasništva svojih stanova (vidi članak 39e. Zakona o prodaji stanova iz 1997. i članak 3a. Zakona o prestanku primjene Zakona iz 1998. godine). Prvi su oni koji su služili u stranim oružanim snagama nakon rata 1992.-1995. godine. Pošto su izuzeti oni koji su dobili status izbjeglice ili sličan status u državi izvan bivše SFRJ, ograničenje se odnosi samo na one koji su služili u snagama država sljednica SFRJ i, u stvarnosti, gotovo isključivo na one koji su služili u snagama VJ, na što upućuje i točka 15. gore. Druga kategorija su oni koji su stekli stanarsko ili slično pravo na vojni stan u državi sljednici SFRJ. Trenutačno osobe koje potpadaju u ovu kategoriju imaju samo pravo na povrat novčane sume koju su platili za svoje stanove u 1991./1992. godini, uvećane za kamate po stopi koja se primjenjuje na kratkoročne pologe (vidi članak 39e. Zakona o prodaji stanova iz 1997., dopunjen i izmijenjen 11. srpnja 2006.). Prije je naknada izračunavana na drugi način: vrijednost stana prvo je izračunavana po cijeni od približno 300 eura po četvornom metru, zatim se u obzir uzimala i starost stana uz oduzimanje 1% od njegove vrijednosti za svaku godinu starosti²⁴.

38. Dom za ljudska prava je 7. prosinca 2001. razmatrao izmijenjeno i dopunjen zakonske zakonodavstvo i našao da su još uvijek diskriminatorni i u suprotnosti s člankom 1. Protokola 1 uz Konvenciju. Dom je naredio Federaciji Bosne i Hercegovine da upiše podnositelje prijave kao vlasnike, bez obzira na njihovu službu u stranim oružanim snagama (odluka CH/97/60 *i dr.*). Bitan dio te odluke (točka 164.) glasi:

“Potencijalno bi bilo razumno i potrebno zabraniti osobama koje su služile u stranoj vojsci da uživaju određena prava; međutim služenje u stranoj vojsci nije osnova za lišavanje osobe inače valjanog imovinskog ugovora.”

Komisija za ljudska prava, koja je sljednik Doma za ljudska prava od 2004. godine, slijedila je isti pristup u odlukama: CH/98/514 od 7. srpnja 2004. i CH/99/1704 od 1. studenog 2004., međutim, Komisija je 9. veljače 2005. odlučila odustati od te prakse (odluka CH/98/874 *i dr.*). Komisija je smtrala da su oni koji su služili u stranim oružanim snagama nakon rata 1992.-1995. godine neloyalni Bosni i Hercegovini, da je stoga utvrdila da je pravedno oduzeti im pravo iz njihovih ugovora o kupoprodaji. Isti je pristup je naknadno primijenjen na brojne slučajeve koji su uslijedili.

39. Komisija za ljudska prava je 27. lipnja 2007. potvrdila u sličnom predmetu (koji se također tiče kupnje društvenog stana prije rata 1992.-1995., ali nije došlo do upisa prava vlasništva) potvrdila da je pravno valjan ugovor o kupoprodaji, iako sam po sebi nije prenio na kupca prenio pravni naslov, prenio mu dragocjena imovinska prava (prije svega pravo na upis kao vlasnika), što predstavlja “imovinu” iz članka 1. Protokola br. 1 uz Konvenciju (vidi odluke CH/03/13106 i CH/103/13402 od 27. lipnja 2007.).

40. Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine potvrdio je 9. srpnja 2009. da se ugovor pravo zakupa na određeno vrijeme na vojnom stanom u Srbiji ne može smatrati ekvivalentnim stanarskom pravu u smislu relevantnog zakonodavstva o povratu stanova.

B. Srbija

41. Od 2. kolovoza 1992. više nije moguće steći stanarsko pravo u Srbiji (vidi članak 30. stavak 1. Zakona o stanovanju iz 1992.²⁵). Od toga dana pa do 14. prosinca 2004. pripadnici oružanih snaga mogli su steći pravo zakupa na vojnom stanom na neograničeno vrijeme. Od 14. prosinca 2004. oni imaju pravo na stjecanje prava zakupa samo na ograničeno vrijeme²⁶.

III. MJERODAVNI MEĐUNARODNI DOKUMENTI

A. Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (“Daytonski mirovni sporazum”)

42. Daytonski mirovni sporazum parafiran je u vojnoj bazi nedomak Daytonu, Sjedinjene Američke Države, 21. studenoga 1995. godine. Stupio je na snagu 14. prosinca 1995. kada je i potpisan u Parizu, Francuska. Daytonskim mirovnim sporazumom završen je rat 1992.-1995. godine u Bosni i Hercegovini.

Mjerodavni dio Aneksa 4 (Ustav Bosne i Hercegovine) glasi:

Članak II § 5

“Sve izbjeglice i raseljene osobe imaju pravo slobodno se vratiti u svoje domove. One imaju pravo, sukladno Aneksu 7 Općeg okvirnog sporazuma, da im se vrati imovina koje su bili lišeni tijekom neprijateljstava od 1991. godine i da im se pruži naknada za svu takvu imovinu koja im se ne može vratiti. Sve obveze ili izjave vezane za takvu imovinu, a koje su date pod prisilom, ništave su.”

Odgovarajući dio Aneksa 7 (Sporazum o izbjeglicama i raseljenim osobama) kaže:

Članak I § 1

“Sve izbjeglice i raseljene osobe imaju pravo slobodno se vratiti u svoje domove. Imaju pravo na vraćanje imovine koje su lišeni tijekom neprijateljstava od 1991. godine i na naknadu imovine koja se ne može vratiti. Što raniji povratak izbjeglica i raseljenih osoba važan je cilj rješavanja sukoba u Bosni i Hercegovini. Stranke potvrđuju da će prihvatiti povratak osoba koje su napustile njihov teritorij, uključujući i one koje su dobile privremenu zaštitu trećih zemalja.”

Članak VI

“Sve izbjeglice i raseljene osobe koje su se vratile a optužene su za kazneno djelo, osim za ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava koja su definirana u Statutu Međunarodnog suda za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije nakon 1. siječnja 1991. godine ili za kazneno djelo koje nije povezano s ratnim sukobom, bit će amnestirane nakon povratka. Ni u kom slučaju optužnice za kaznena djela ne mogu biti podignute iz političkih ili drugih neodgovarajućih razloga ili radi sprečavanja primjene amnestije.”

B. Ugovor o pitanjima sukcesije

43. Ugovor o pitanjima sukcesije proizvod je gotovo desetogodišnjih pregovora vođenih u prekidima i pod pokroviteljstvom Međunarodne konferencije za bivšu Jugoslaviju i Visokog predstavnika (imenovan u skladu s Aneksom 10 Daytonskog mirovnog sporazuma). Sporazum je stupio na snagu 2. lipnja 2004., a potpisale su ga Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Savezna Republika Jugoslavija (naslijedila je Srbija 2006. godine), “Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija” i Slovenija. Odredba koja se tiče stanarskog prava glasi:

Članak 6 Aneksa G

“Domaće zakonodavstvo svake države sljednice u vezi sa stanarskim pravom primjenjivat će se podjednako na osobe koje su bile državljani SFRJ i koje su imale to pravo, bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjera, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili socijalno podrijetlo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovino stanje, rođenje ili drugi položaj.”

C. Načela Ujedinjenih naroda o stambenom zbrinjavanju i povratu imovine raseljenim i izbjeglim osobama (“Pinheirova načela”)

44. Bitna načela, koja je usvojio Pododbor Ujedinjenih naroda za promicanje i zaštitu ljudskih prava u 2005. godini (E/CN.4/Sub.2/2005/17), su:

Načelo 1. (Opseg i primjena)

“1.1. Načela o stambenom zbrinjavanju i povratu imovine izbjeglicama i raseljenim osobama koja su ovdje jasno izražena namijenjena su biti sredstvom pomoći svim bitnim sudionicima, domaćim i međunarodnim, kod bavljenja pravnim i tehničkim pitanjima u vezi s povratom stambenog prostora, povratu zemlje i imovine u situacijama gdje je raseljavanje dovelo do toga da su osobe samovoljno ili nezakonito ostale bez svojih bivših domova, zemlje, imovine ili mjesta gdje su navikle živjeti.

1.2. Načela povrata stambenog prostora i povrata imovine izbjeglicama i raseljenim osobama podjednako se primjenjuju na sve izbjeglice, interno raseljene osobe i druge raseljene osobe u sličnoj situaciji, koje su izbjegle preko državne granice ali koje ne ispunjavaju uvjete iz pravne definicije izbjeglice (u daljnjem tekstu ‘izbjeglice i raseljene osobe’) kojima su samovoljno ili nezakonito oduzeti njihovi prijašnji domovi, zemlja, imovina ili mjesta gdje su naučile živjeti, bez obzira na prirodu ili okolnosti koje su dovele do raseljavanja.”

Načelo 2. (Pravo na povrat stambenog prostora i povrat imovine)

“2.1 Sve izbjeglice i raseljene osobe imaju pravo na povrat stambenog prostora, zemlje i/ili imovine koja im je samovoljno ili nezakonito oduzeta ili dobiti naknadu za svaki stambeni prostor, zemlju i/ili imovinu koju je faktički nemoguće vratiti kako je utvrdio samostalni, nepristrani sud.

2.2. Države će na dokaziv način staviti prioritet na povrat kao poželjan pravni lijek za raseljenost i kao ključni element retroaktivne pravde. Pravo na povrat postoji kao posebno pravo i nije u suprotnosti ni sa stvarnim povratkom ili nepovratkom izbjeglica ili raseljenih osoba koje imaju pravo na povrat stambenog prostora, zemlje i imovine.

Načelo 7. (Pravo na neometano uživanje imovne)

“7.1. Svaka osoba ima pravo na neometano uživanje njegove ili njene imovine.

7.2. Države će podrediti korištenje i uživanje imovine samo u javnom interesu i u skladu s uvjetima predviđenim zakonom i općim načelima međunarodnog prava. Kad god je to moguće, ‘interes društva’ treba se tumačiti kao ograničavajući tako da znači samo kao privremeno ili ograničeno miješanje u pravo na mirno uživanje imovine.”

Načelo 16. (Prava zakupaca i drugih nevlasnika)

“16.1. Države trebaju osigurati da prava zakupaca, nositelja stanarskog prava i drugih zakonitih stanara ili korisnika stambenog prostora, zemlje i imovine budu priznata unutar programa povrata. U najvećoj mogućoj mjeri države trebaju osigurati da se ovim osobama omogući povratak, ponovno raspolaganje i korištenje njihovog stambenog prostora, zemlje i imovine na sličan način kao i kod onih koji imaju formalna prava vlasništva.”

Načelo 21. (Naknada)

“21.1. Sve izbjeglice i raseljene osobe imaju pravo na potpunu i bezuvjetnu naknadu što je sastavni dio komponente procesa povrata. Naknada može biti novčana ili u naturi. Države će, kako bi ispoštovale načelo retroaktivne pravde, osigurati da se lijek naknade koristi samo kada lijek povrata stvarno nije izvodiv ili kada oštećena stranka dobrovoljno i uz puno saznanje prihvati naknadu, ili kada uvjeti dogovorenog sporazumnog rješenja uključuju kombiniranje povrata i naknade.

21.2. Države trebaju osigurati, kao pravilo, da se povrat smatra stvarno nemogućim samo u izuzetnim uvjetima, to jest kada je stambeni prostor, zemlja i/ili imovina razrušena ili kada više ne postoji, kako je utvrdio samostalni, nepristrani sud. Čak i u takvim okolnostima, nositelj prava na stambeni prostor, zemlju i/ili imovinu treba imati na raspolaganju i opciju da se imovina popravi ili ponovno izgradi kad god je to moguće. U nekim situacijama, kombinacija naknade i povrata može biti lijek koji najbolje odgovara i najbolji je vid retroaktivne pravde.”

D. Rezolucija 1708 (2010) Parlamentarne skupštine Vijeća Europe od 28. siječnja 2010. o rješavanju pitanja imovine izbjeglica i raseljenih osoba

45. Bitni dijelovi rezolucije su:

“...

9. U svjetlu gore navedenog, Skupština poziva države članice da riješe postkonfliktna pitanja koja se odnose na pravo na stambeni prostor, zemlju i imovinu izbjeglica i interno raseljenih osoba, uzimajući u obzir Pinheirova načela, bitne instrumente Vijeća Europe i Preporuku Rec(2006)6 Odbora ministara.

10. Imajući na umu ove bitne međunarodne standarde i iskustvo u vezi s programima povrata imovine i naknade koji su poduzimani u Europi do sada, države članice pozivaju se da:

...

10.4. osiguraju da prethodna stanarska prava i prava zakupa u vezi s javnim i društvenim smještajem i drugi slični oblici vlasništva na stanu koji su postojali u bivšim komunističkim sustavima budu prepoznati i zaštićeni domovi u smislu članka 8. Europske konvencije o ljudskim pravima i kao imovina u smislu članka 1. Protokola 1 uz Konvenciju;

10.5. osiguraju da se odsutnost nositelja stanarskog i prava zakupa iz njihovih stambenih objekata koji su silom natjerani da napuste svoje domove smatra opravdanim dok se ne stvore uvjeti koji omogućavaju dobrovoljan povratak u sigurno i dostojanstveno okruženje;

...”

ZAKON

I. NAVODNA POVREDA ČLANKA 1. PROTOKOLA br. 1 UZ KONVENCIJU

46. Podnositelj zahtjeva žalio se zbog nemogućnosti da vrati u posjed svoj prijeratni stan u Sarajevu i bude upisan kao vlasnik, iako je imao pravno valjani kupoprodajni ugovor. On se poziva na članak 1. Protokola br. 1 uz Konvenciju, koji glasi:

“Svaka fizička ili pravna osoba ima pravo na neometano uživanje svoje imovine. Nitko ne može biti lišen svoje imovine, osim u javnom interesu i pod uvjetima predviđenim zakonom i općim načelima međunarodnog prava.

Prethodne odredbe, međutim, ni na koji način ne utječu na pravo države da primjenjuje takve zakone koje smatra potrebnima kako bi nadzirala korištenje imovine u skladu s općim interesima ili kako bi osigurala naplatu poreza ili drugih doprinosa ili kazni.”

A. Dopuštenost

47. Tužena stranka tvrdila je da je zakonski propis kojim je sporni kupoprodajni ugovor proglašen ništavim donesen prije nego što je Bosna i Hercegovina ratificirala Protokol br. 1 i pozvala Sud da proglasi zahtjev nedopuštenim *ratione temporis* u tome dijelu (pozvala se na predmet *Blečić protiv Hrvatske* [GC], br. 59532/00, ECHR 2006-III). Pošto su zakonske odredbe o kojima je riječ naknadno stavljene izvan snage, tužena je stranka naglasila da podnositelj zahtjeva nije ispunio zakonske uvjete bitne za povrat vojnih stanova i upis vlasništva. Pošto člankom 1. Protokola br. 1 nije zajamčeno pravo na stjecanje imovine, tužena stranka zaključila je da podnositelj zahtjeva nije imao “imovinu” u smislu toga članka (pozvali su se na *Kopecký protiv Slovačke* [GC], br. 44912/98, ECHR 2004-IX i drugi izvori citirani u tome predmetu).

48. Podnositelj zahtjeva i treća strana pobili su taj argument. Pozvali su Sud da slijedi svoju praksu u ovome pitanju i proglasi zahtjev dopuštenim.

49. Sud naglašava da koncept “imovina” ima autonomno značenje koje je neovisno o formalnoj klasifikaciji u domaćem zakonodavstvu i da pitanje koje treba ispitati jest jesu li okolnosti slučaja, uzimajući ih u cjelini, prenijele na podnositelja zahtjeva pravo na materijalni interes zaštićen člankom 1. Protokola br. 1 (vidi *Bivšik Kralj Grčke i drugi v. Grčke* [GC], no. 25701/94, § 60, ECHR 2000-XII).

50. Iako se slaže s tuženom strankom da je nadležan *ratione temporis* ispitati samo razdoblje nakon ratifikacije Protokola br. 1 od strane Bosne i Hercegovine, Sud zapaža da su zakonske odredbe usvojene prije ratifikacije, a na temelju kojih su kupoprodajni ugovori poništeni, u međuvremenu poništene. Predmetni ugovor sada se smatra pravno valjanim prema domaćem zakonodavstvu (vidi točku 37. gore).

Nadalje, domaće vlasti dosljedno su isticale da ugovor o kupoprodaji vojnog ili nekog drugog društvenog stana, iako ne prenosi na kupca pravo vlasništva, prenosi na kupca pravo na posjed stana i pravo da bude upisan kao vlasnik, te samim time predstavlja “imovinu” u smislu članka 1. Protokola br. 1 (vidi točke 36., 38. i 39. gore). Domaća Komisija za ljudska prava zauzela je isto stajalište u ovome slučaju (vidi točku 31. gore). Zakonski uvjeti u pogledu povrata vojnih stanova i upisa prava vlasništva, na što se poziva tužena stranka, uvijek su domaće vlasti smatrali ograničenjem postojećeg prava na imovinu, a ne uvjetima prema kojima se stječe pravo na imovinu (usporediti *Kopecký*, citiran gore). Pošto se čini da je stav domaćih vlasti sukladan s međunarodnim standardima (vidi primjerice Pinheirovo načelo 16., citiran u točki 44. gore, i Rezoluciju 1708 (2010) Parlamentarne skupštine Vijeća Europe, § 10.4, citirana u točki 45. gore), Sud ne vidi nikakvoga razloga da odstupa od toga (vidi, analogno, *Vesilinski protiv “Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije”*, br. 45658/99 od 24. 2. 2005., u vezi s ugovorom o kupoprodaji vojnog stana koji je sklopljen prije raspada SFRJ, i *Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfi v. Turkey*, nos. 37639/03, 37655/03, 26736/04 i 42670/04, § 50, od 3. ožujka 2009., u vezi

odbijanjem da se Grčka pravoslavna crkva upiše kao vlasnik imovine).

51. Prigovor o dopustivosti koji je tužena stranka isticala u skladu s tim je odbačen. Pošto prijava nije očito neosnovana u smislu članka 35. stavak 3. Konvencije niti nedopušten po bilo kojoj osnovi, Sud proglašava prijavu dopustivom i, u skladu s odlukom da primijeni članak 29. stavak 3. Konvencije (vidi točku 4. gore), odmah će ispitati njegovu osnovanost.

B. Osnovanost

52. Podnositelj zahtjeva izjavio je da su on i njegova obitelj napustili Sarajevo jer su se bojali za svoju sigurnost. U to vrijeme on je odlučio zadržati mjesto predavača u vojnoj školi, koja je u međuvremenu premještena u Srbiju, jer navodno nije imao drugih opcija. Što se tiče osnovanosti ovoga predmeta, podnositelj zahtjeva kazao je da su sporne mjere očito bile bez razumne osnove (pozvao se na predmet *James i ostali protiv Velike Britanije*, 21. veljače 1986. godine, § 46, serija A br. 98). Smatrao je da je njegova kategorizacija kao „nelojalnog građanina“ i kategorizacija sadašnjeg stanara u njegovom stanu kao „uglednog građanina“ potpuno proizvoljna. Nadalje, tvrdio je da sporne mjere nisu konzistentno primjenjivane i naveo je određeni broj pojedinaca koji su, iako u sličnoj situaciji, vratili u posjed svoje vojne stanove (kao što su M.N., M.Z., O.K., M.B., M.S. i Z.K.). Međutim, svoje je navode potkrijepio samo u slučajevima M.N.-a i O.K.-a tako što je dostavio službeni dokument kojim potvrđuje da su oni ostali zaposleni u vojnim snagama Federalne Republike Jugoslavije do 31. svibnja 2001. odnosno do 31. ožujka 2005.

53. Tužena stranka pobila je verziju činjenice podnositelja zahtjeva u dijelu u kojem je podnositelj zahtjeva istaknuo da je napustio Bosnu i Hercegovinu iz straha za svoju sigurnost i navela da je on zapravo napustio Bosnu i Hercegovinu u kontekstu formalnog povlačenja

JNA (vidi točku 15. gore). Stoga se on, po njihovom mišljenju, ne može smatrati ni izbjeglicom niti raseljenom osobom. Pod pretpostavkom da je podnositelj zahtjeva posjedovao „imovinu“ u smislu članka 1. Protokola br. 1 uz Konvenciju, tužena stranka tvrdila je da su sporne mjere bile opravdane, s obzirom na naročito oskudan stambeni kapacitet i hitnu potrebu za smještajem bivših pripadnika snaga ARBiH i njihovih obitelji po završetku rata koji je trajao od 1992. do 1995. godine. Tužena stranka dalje navodi da je podnositelj zahtjeva ispunio zakonom propisane uvjete za dodjelu prava zakupa na vojnom stanu u Srbiji, te da ima pravo na naknadu za svoj vojni stan u Bosni i Hercegovini (procijenili su iznos od približno 10.750 eura). Zbog toga, kako je tvrdila tužena stranka on, nije snosio prekomjerni teret (tužena stranka pozvala se na predmet *Jahn i ostali protiv Njemačke* [GC], nos. 46720/99, 72203/01 i 72552/01, § 117, ECHR 2005-VI, u kojem je Sud utvrdio da nepostojanje bilo kakve naknade nije ugrozilo *pravičnu ravnotežu* koja se mora postići između zaštite imovine i zahtjeva općeg interesa). Kao potporu tome stavu, tužena stranka se također pozvala na domaću praksu u kojoj je utvrđeno da podnositelj zahtjeva i ostale osobe koje su služile u stranim oružanim snagama poslije rata koji je trajao od 1992. do 1995. godine nisu lojalni Bosni i Hercegovini (odluka CH/98/874 i dr. Komisije za ljudska prava od 9. veljače 2005., navedeno u točki 38. gore i niz predmeta koji su uslijedili, kao i odluka U 83/03 Ustavnog suda Bosne i Hercegovine od 22. rujna 2004.).

54. Vlada treće strane objasnila je da je podnositelj zahtjeva doista ispunio zakonom propisane uvjete za sticanje prava zakupa na vojnom stanu u Srbiji (te da se stoga pojavio na popisu osoba kojima će biti dodijeljen stan, na što se pozivala i tužena stranka), ali mu stan još nije dodijeljen. Podnositelj zahtjeva, umjesto toga, prima naknadu za stanarinu u mjesečnom iznosu od oko 100 eura. Nadalje, tvrdili su da članovi srbijanskih oružanih snaga ne mogu više steći stanarsko pravo ili pravo zakupa na neodređeno vrijeme (vidi točku 41. gore), već samo pravo zakupa na određeno vrijeme, što ne treba poistovjećivati s nekadašnjim stanarskim pravom. Što se tiče osnovanosti predmeta, Vlada treće strane tvrdi da podnositelja zahtjeva treba smatrati vlasnikom stana u Sarajevu (bez obzira što njegovo pravo nije uknjiženo) i da su sporne mjere *de facto* dovele do izvlaštenja, što je u suprotnosti s člankom 1. Protokola br. 1 (pozvali su se, između ostaloga, na *Sporrong i Lönnroth protiv Švedske*, 23. rujna 1982., § 63, Seria A br. 52; *Papamichalopoulos i ostali protiv Grčke*, 24. lipnja 1993., § 45, Seria A br. 260-B; i *Matos e Silva, Lda. i ostali protiv Portugala*, 16. rujna 1996. § 92, *Izvešća o presudama i odlukama* 1996-IV).

1. Priroda ometanja

55. Kao što je Sud već naveo u više navrata, članak 1. Protokola br. 1 sadrži tri zasebna pravila: prvo pravilo, navedeno u prvoj rečenici stavka 1., generalne je prirode i izražava načelo neometanog uživanja imovine; drugo pravilo, sadržano u drugoj rečenici stavka 1., odnosi se na lišavanje imovine i povezuje ga s određenim uvjetima; treće pravilo, navedeno u stavku 2., priznaje da ugovorne stranke imaju pravo, između ostaloga, kontrolirati korištenje imovine u skladu s javnim interesima. Drugo i treće pravilo odnose se na posebne slučajeve ometanja prava na neometano uživanje imovine i zbog toga ih treba tumačiti u svjetlu općeg načela izraženog u prvom pravilu (vidi, između ostalih, *Iatridis protiv Grčke* [GC], br. 31107/96, § 55, ECHR 1999-II).

56. Složenost pravne situacije u predmetnom slučaju sprečava njegovu klasifikaciju u određenu kategoriju: s jedne strane, osporavani ugovor o kupoprodaji smatra se pravno valjanim, a s druge strane, podnositelju zahtjeva onemogućeno je da vrati stan u posjed i uknjiži se kao vlasnik stana (vidi točku 37. gore). Dok ovakva situacija podsjeća na *de facto* izvlaštenje (*Papamichalopoulos i ostali*, gore naveden), Sud ne smatra za potrebno da presudi da li se druga rečenica iz stavka 1. članka 1. primjenjuje u ovom slučaju. Kao što je gore navedeno, situacija propisana u drugoj rečenici stavka 1. članka 1. samo je jedan slučaj ometanja prava na neometano uživanje imovine, kako je zajamčeno općim pravilom navedenim u prvoj rečenici. Sud stoga smatra potrebnim ispitati spornu situaciju u svjetlu

općeg pravila (*Beyeler protiv Italije* [GC], no. 33202/96, § 106, ECHR 2000-I). Također, valja istaknuti da je sporna situacija nastupila 5. srpnja 1999. (vidi točku 37. gore). Budući da se nastavlja i danas, kontinuirane je prirode.

2. Cilj ometanja

57. Svako ometanje u uživanju prava iz Konvencije mora, kao što se može zaključiti iz članka 18. Konvencije, slijediti legitiman cilj. Načelo *pravične ravnoteže* sadržano u članku 1. Protokola br. 1 pretpostavlja postojanje općeg interesa zajednice. Štoviše, treba ponoviti da različita pravila sadržana u članku 1. nisu zasebna u smislu da su međusobno nepovezana (vidi točku 55. gore). Jedna od posljedica toga je da su postojanje „javnog interesa“ koje se traži u drugoj rečenici ili „općeg interesa“ koji se spominje u stavku 2. zapravo nužne posljedice načela postavljenog u prvoj rečenici, tako da ometanje prava na mirno uživanje imovine u smislu prve rečenice članka 1. Protokola br. 1 mora također slijediti cilj koji je u javnom interesu.

58. Sud se slaže s podnositeljem zahtjeva da lišavanje imovine izvršeno samo iz razloga pružanja privatne koristi pojedincu ne može biti „od javnog interesa“. S obzirom na navedeno, prinudni prijenos imovine s jedne osobe na drugu može, ovisno o okolnostima, biti zakonitno sredstvo za promicanje javnog interesa (vidi *James i ostali*, gore navedeno, § 40). U tom smislu, oduzimanje imovine izvršeno pri provedbi zakonskih socijalnih, ekonomskih i drugih politika može biti „u javnom interesu“ čak i ako zajednica u cjelini nema neposredne koristi niti uživa oduzetu imovinu (ibid., § 45). U predmetnom slučaju, Sud je spreman prihvatiti da su sporne mjere bile usmjerene k unapređenju socijalne pravde, kao što je tvrdila tužena stranka, i da stoga slijede opravdani cilj.

3. Je li postignuta pravična ravnoteža

59. Ometanje mirnog uživanja imovine mora uspostaviti pravičnu ravnotežu između zaštite imovine i zahtjeva javnog interesa (vidi, između ostalog, *Sporrong i Lönnroth*, gore navedeno, § 69). Iako je točno da države uživaju široko polje procjene kada odlučuju o ovim pitanjima (vidi *Immobiliare Saffi protiv Italije* [GC], br. 22774/93, § 49, ECHR 1999-V; *Radanović protiv Hrvatske*, br. 9056/02, § 49, 21. prosinca 2006.; i *J.A. Pye (Oxford) Ltd i J.A. Pye (Oxford) Land Ltd protiv Velike Britanije* [GC], br. 44302/02, § 75, ECHR 2007-X), Sud ipak smatra da u predmetnom slučaju nije postignuta pravična ravnoteža iz sljedećih razloga.

60. Kao prvo, Sud je svjestan činjenice da je Sarajevo, gdje se nalazi većina vojnih stanova, bilo izloženo blokadama, svakodnevnom granatiranju i snajperskom djelovanju tijekom rata (vidi presude ICTY-a u predmetu *Galić*, IT-98-29-T, 5. prosinca 2003., i IT-98-29-A, 30. studenog 2006., te presude ICTY-a u predmetu *Dragomir Milošević*, IT-98-29/1-T, 12. prosinca 2007., i IT-98-29/1-A, 12. studenog 2009.). Postoji također mnogo dokaza o izravnom ili neizravnom sudjelovanju snaga VJ u vojnim operacijama u Bosni i Hercegovini (vidi stavke 15.-17. gore). Ovo objašnjava snažno lokalno protivljenje povratku prijeratnim domovima osoba koje su služile u snagama VJ (vidi točku 10. gore), ali ga ne opravdava. U tom smislu, Sud primjećuje kako nema indikacija da je podnositelj zahtjeva, kao pripadnik snaga VJ, sudjelovao u vojnim operacijama u Bosni i Hercegovini niti u bilo kakvim ratnim zločinima. On je drukčije tretiran isključivo stoga što je služio u snagama VJ. Poznato je da je prioroda nedavnog rata u Bosni i Hercegovini takva da je služenje u određenim oružanim snagama u velikoj mjeri odražavalo etničku pripadnost. Snage ARBiH, lojalne središnjim vlastima Bosne i Hercegovine, usprkos nekim izuzecima, uglavnom su činili Bošnjaci²⁷. Isto vrijedi i za HVO (uglavnom činili Hrvati) i snage VRS (uglavnom su činili Srbi). Slični modeli primijećeni su i u susjednim zemljama. U skladu s tim, sporne mjere, iako naizgled nepristrane, imale su za rezultat različito postupanje s ljudima na temelju njihovog etničkog podrijetla. Sud je u sličnim situacijama utvrdio, kao pitanje načela, da se bilo kakva razlika u postupanju isključivo ili presudno na temelju etničkog podrijetla ne može objektivno

opravdati u suvremenom demokratskom društvu (vidi *Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine* [GC], no. 27996/06 i 34836/06, § 44, 22. prosinca 2009.; *D.H. i ostali protiv Češke Republike* [GC], br. 57325/00, § 176, ECHR 2007-XII; i *Timishev protiv Rusije*, nos. 55762/00 i 55974/00, § 58, ECHR 2005-XII).

61. Drugo, tužena Vlada je tvrdila da su sporne mjere opravdane uslijed oskudnog stambenog fonda i hitne potrebe za smještajem nezbrinutih pripadnika snaga ARBiH i njihovih obitelji nakon završetka rata koji je trajao od 1992. do 1995. godine. Međutim, tužena je propustila pružiti dokaze da je oslobođeni stambeni prostor stvarano korišten za smještaj osoba koje zaslužuju zaštitu. Ni statistički podaci što ih je dostavila tužena stranka u kontekstu ovoga predmeta niti oni na koje se poziva Ustavni sud Bosne i Hercegovine u svojoj odluci U 83/03 od 22. rujna 2004., točka 21., nisu od koristi. Oni su jednostavno potvrdili da je većina vojnih stanova dodijeljena ratnim veteranima, ratnim invalidima i obiteljima poginulih pripadnika snaga ARBiH, pri čemu se ne navodi njihova stambena situacija niti primanja. Štoviše, prema pouzdanim izvješćima (navedenim u točki 10. gore), veliki broj visokorangiranih dužnosnika, čije je stambeno pitanje ranije riješeno, dobivali su vojne stanove.

62. Treće, što se tiče mogućnosti podnositelja zahtjeva da stekne pravo zakupa stana u Srbiji, utvrđeno je da njemu stan nije ni dodijeljen. Pored toga, on može steći samo pravo zakupa na određeno vrijeme (vidi točku 41. gore) koje Vrhovni sud Federacije BiH ne izjednačava sa stanarskim pravom u smislu mjerodavnog stambenog zakonodavstva (vidi točku 40. gore).

63. Četvrto, Sud nije previdio činjenicu da Zakon o prodaji stanova iz 1997. godine predviđa nadoknadu (vidi točku 37. gore). Tužena stranka procijenila je da podnositelj zahteva treba primiti oko 10.750 eura, s tim što su svoju procjenu zasnovali na kriterijima koji više nisu na snazi. Od 11. srpnja 2006. podnositelju zahtjeva omogućeno je da ostvari pravo samo na povrat iznosa koji je stvarno platio za stan, plus kamata po stopi koja se primjenjuje na kratkoročne depozite (što iznosi manje od 3.500 eura). Sud se slaže s tuženom strankom da se člankom 1. Protokola br. 1 ne jamči pravo na punu nadoknadu u svim okolnostima, ali ni jedan od gore navedenih iznosa stvarno ne odgovara tržišnoj vrijednosti spornog stana (vidi *James i ostali*, gore navedeno, § 54; *Pincová i Pinc protiv Češke Republike*, br. 36548/97, § 53, ECHR 2002-VIII; i *Scordino protiv Italije (br. 1)* [GC], br. 36813/97, §§ 95-97, ECHR 2006-V). Iako je točno da se čak i potpuna odsutnost nadoknade može smatrati opravdanom prema članku 1. Protokola br. 1 u iznimnim okolnostima, Sud ne smatra da su okolnosti u ovome predmetu takve prirode (suprotno od *Jahn i ostali*, gore navedeno, § 117, u vezi sa zemljištem stečenim prema zemljišnoj reformi koja je provedena nakon 1945. godine u Sovjetskoj Okupiranoj Zoni Njemačke, i nastavljena je nakon 1949. godine u DDR-u).

64. I na kraju, Sud primjećuje da, strogo govoreći, podnositelj zahtjeva nije ni izbjeglica (jer ima srbijansko državljanstvo) niti interno raseljena osoba (jer je napustio teritorij Bosne i Hercegovine). Iako je točno da se međunarodna načela o povratu stanova i imovine izbjeglica i raseljenih osoba jednako primjenjuju na „ostale raseljene osobe u sličnoj situaciji koje su prešle državnu granicu, ali koje možda ne podliježu pravnoj definiciji izbjeglice” (vidi Pinheirovo načelo 1.2., citirano u točki 44. gore), nije sigurno može li se smatrati da je podnositelj zahtjeva „napustio“ Sarajevo u smislu te odredbe (vidi točke 52.-53. gore). U svakom slučaju, Sud ne smatra potrebnim odgovoriti na ovo pitanje, jer su razlozi navedeni u točkama 60.-63. gore dostatni da se ustanovi povreda članka 1. Protokola br. 1 uz Konvenciju.

II. NAVODNA POVREDA ČLANKA 6. KONVENCIJE

65. Podnositelj zahtjeva se žalio prema članku 6. Konvencije u vezi s ishodom postupka za povrat stana u posjed. Članak 6. u mjerodavnom dijelu glasi:

“Radi utvrđivanja svojih prava i obveza građanske naravi..., svatko ima pravo da zakonom ustanovljeni neovisni i nepristrani sud pravično, javno i u razumnom roku ispita njegov slučaj.”

Sud smatra da je ova žalba u biti četverostupanjske naravi: ne postoje naznake u predmetnom spisu da su domaće vlasti bile pristrane niti da su postupci inače bili nepravični i proizvoljni. Stoga je ova žalba očito neosnovana u smislu članka 35. stavak 3. Konvencije i mora biti odbijena u skladu s člankom 35. stavak 4. Konvencije.

III. NAVODNA POVREDA ČLANKA 8. KONVENCIJE

66. Podnositelj zahtjeva žalio se prema članku 8. Konvencije da je sporna situacija dovela i do neopravdanog miješanja u njegovo pravo na poštivanje doma. Članak 8. propisuje:

1. “Svatko ima pravo na poštovanje svoga privatnog i obiteljskog života, doma i dopisivanja.
2. Javna vlast neće se miješati u ostvarivanje toga prava, sem ako to nije u skladu sa zakonom i ako je u demokratskom društvu nužno radi interesa državne sigurnosti, javnog reda i mira ili gospodarske dobrobiti zemlje, te radi sprečavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih.”

Međutim, u predmetnom spisu ne postoje naznake da se podnositelj zahtjeva planira ponovno nastaniti u Sarajevu. I doista, u postupku pred Sudom podnositelj zahtjeva se izričito suglasio sa naknadom štete umjesto povrata stana (vidi točku 70. dolje). Prema tome, Sud ne nalazi da su činjenice navedene u predmetnom slučaju takve da ukazuju na ometanje prava podnositelja zahtjeva na poštivanje njegova doma (usporediti *Demopoulos i ostali protiv Turske* (dec.) [GC], no. 46113/99 i dr., 1. ožujka 2010., i suprotno *Gillow protiv Velike Britanije*, 24. studenog 1986., § 46, Seria A no. 109). Slijedi zaključak da je ovaj dio zahtjeva očito neosnovan i mora biti odbijen u skladu s člankom 35. st. 3. i 4. Konvencije.

IV. NAVODNA POVREDA ČLANKA 13. KONVENCIJE

67. Podnositelj zahtjeva također se žalio da nije imao na raspolaganju djelotvoran domaći pravni lijek za svoje žalbe, što predstavlja povredu članka 13. Konvencije. Članak 13. propisuje:

“Svatko čija su prava i slobode koje su priznate u ovoj Konvenciji povrijeđeni, ima pravo na djelotvorna pravna sredstva pred domaćim državnim tijelom čak i u slučaju kada su povredu počinile osobe koje su djelovale u službenom svojstvu.”

Sud zapaža da je podnositelj zahtjeva imao otvorenu mogućnost da vodi domaće postupke pred nadležnim tijelima, što je i učinio. Sama činjenica da je na kraju izgubio ne čini domaći sustav nedjelotvornim. Stoga je ovaj dio žalbe očito neosnovan i mora biti odbijen u skladu s člankom 35. st. 3. i 4. Konvencije.

V. NAVODNA POVREDA ČLANKA 14. KONVENCIJE PROMATRANO U VEZI S ČLANKOM 1. PROTOKOLA BR. 1

68. I u konačnici, podnositelj zahtjeva je istakao povredu članka 14. Konvencije u vezi s člankom 1. Protokola br. 1 najviše se oslanjajući na razloge koji potkrepljuju njegovu žalbu samo u odnosu na drugu odredbu kada se razmatra samostalno. Članak 14. propisuje:

“Uživanje prava i sloboda koje su priznate u ovoj Konvenciji osigurati će se bez diskriminacije po bilo komj osnovui, kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno podrijetlo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje ili druga okolnost.”

Budući da su ovi argumenti već uzeti u obzir pri ispitivanju žalbe prema članku 1. Protokola br. 1, Sud izjavljuje da je žalba prema članku 14. dopuštena, ali smatra da ovo

pitanje nije potrebno ispitivati u skladu s tim dvjema odredbama uzetima zajedno (*Kjartan Ásmundsson protiv Islanda*, no. 60669/00, § 47, ECHR 2004-IX).

VI. PRIMJENA ČLANKA 41. KONVENCIJE

69. Članak 41. Konvencije predviđa:

“Kada Sud utvrdi kršenje Konvencije ili Protokola uz nju, a unutarnje pravo zainteresirane visoke ugovorne stranke omogućava samo djelomičnu odštetu, Sud će, prema potrebi, dodijeliti pravednu naknadu povrijeđenoj stranci.”

A. Šteta

70. Kao glavni zahtjev, podnositelj zahtjeva tražio je povrat stana i uknjižbu prava vlasništva, zajedno s naknadom za izgublenu zaradu (170 eura mjesečno od 17. kolovoza 1998. do rješavanja ovoga predmeta) i naknadu za nematerijalnu štetu (10.000 eura). U slučaju da mu se ne vrati stan i ne uknjiži pravo vlasništva, također potražuje iznos koji odgovara sadašnjoj vrijednosti stana, a koju je on procijenio na 108.810 eura (što je 1.800 eura po četvornome metru).

71. Tužena Vlada je smatrala da su traženi iznosi previsoki. Dodali su da je podnositelj zahtjeva već primio naknadu u postupku pred Komisijom za ljudska prava (vidi točku 31. gore), te da je imao pravo na naknadu u skladu sa Zakonom o prodaji stanova (vidi točku 37. gore).

72. U skladu s utvrđenom sudskom praksom Suda, presuda u kojoj je utvrđeno kršenje nalaže tuženoj stranci pravnu obvezu da prestane s povredom i da ispravi nastale posljedice na način da uspostavi, koliko je moguće, situaciju koja je postojala prije kršenja (vidi *Iatridis protiv Grčke* (pravedna naknada) [GC], br. 31107/96, § 32, ECHR 2000-XI). S obzirom da se podnositelj zahtjeva izričito složio s naknadom štete umjesto povrata stana (vidi točku 70. gore), Sud smatra da mu tužena Vlada treba isplatiti trenutnu vrijednost spornog stana (usporedi *Demopoulos i ostali*, gore naveden). Zapaža se da se stranke nisu suglasne u pogledu iznosa te naknade. Uzevši u obzir raspoložive informacije o cijenama imovine na sarajevskom tržištu nekretnina (vidi, po analogiji, *Brumărescu*, naveden gore, § 24), Sud procjenjuje da je sadašnja tržišna vrijednost stana 60.000 eura. Prema tome, Sud dodjeljuje podnositelju zahtjeva po ovom osnovu naknadu od 60.000 eura, plus sve poreze koji mogu biti zaračunati na taj iznos. Sud se slaže s Vladom da od ove sume, u pravilu, treba oduzeti naknadu isplaćenu sukladno zakonodavstvu u vezi s povratom, ali u ovome predmetu takva naknada nije ni isplaćena.

73. Što se tiče naknade u smislu gubitka zarade, Sud ističe da je jedino nadležan ispitati *ratione temporis* razdoblje od kada je Bosna i Hercegovina ratificirala Protokol br. 1 (a to je od 12. srpnja 2002.). Budući da podnositelj zahtjeva prima naknadu za stanarinu od srbijanskih vlasti u mjesečnom iznosu od oko 100 eura (koju inače ne bi primao da je vratio stan u Sarajevu), te u odsutnosti dokaza da je doista mogao primati 170 eura mjesečno za najam stana u Sarajevu, Sud odbija ovaj zahtjev.

74. I na kraju, jasno je da je podnositelj zahtjeva pretrpio i određenu nematerijalnu štetu koja proizlazi iz povrede Konvencije koja je ustanovljena u ovom slučaju, za koju treba dobiti naknadu. Prosuđujući na pravičnoj osnovi, kako nalaže članak 41. Konvencije, Sud dosuđuje podnositelju zahtjeva 5.000 eura u tom smislu, plus sve poreze koji se mogu zaračunati na taj iznos. Naknadu, koja je podnositelju zahtjeva plaćena na temelju odluke *Komisije za ljudska prava* (vidi točku 31. gore), ne treba oduzimati jer je dodijeljena po drugoj osnovi (neprijemljeno trajanje postupka za povrat stana).

B. Izdaci i troškovi

75. Podnositelju zahtjeva isplaćen je iznos na ime pravne pomoći od 850 eura za troškove i izdatke kojima je bio izložen pred ovim Sudom. Pored toga, tražio je naknadu za troškove i izdatke nastale u postupku pred domaćim tijelima u iznosu od 500 eura, ali je podnio dokaze koji pokazuju da je stvarno imao samo dio od navedenog iznosa troškova (oko 200 eura).

76. Vlada je navela da je ovaj zahtjev nepotkrijepljen.

77. U skladu s praksom Suda, podnositelj zahtjeva ima pravo na naknadu troškova i izdataka samo ukoliko je dokazano da su isti stvarano postojali i da su bili potrebni i razumni u pogledu iznosa. U predmetnom slučaju, uzevši u obzir priložene dokumente i naprijed navedene kriterije, Sud smatra razumnim podnositelju zahtjeva dosuditi iznos od 200 eura, plus sve poreze koji se mogu odrediti po ovom osnovu.

C. Zatezna kamata

78. Sud smatra primjerenim da se zatezna kamata temelji na najnižoj kreditnoj stopi Europske središnje banke uvećanoj za tri postotna boda.

IZ TIH RAZLOGA, SUD JEDNOGLASNO

1. *proglašava* žalbe po članku 1. Protokola br. 1 uz Konvenciju uzete zasebno i u vezi s člankom 14. Konvencije dopuštenima, dok je ostatak zahtjeva nedopušten;
2. *presuđuje* da je došlo do povrede članka 1. Protokola br. 1 uz Konvenciju;
3. *presuđuje* da nema potrebe ispitati žalbu po članku 14. Konvencije u vezi s člankom 1. Protokola br. 1;
4. *presuđuje*
  - (a) tužena država treba isplatiti podnositelju zahtjeva, u roku od tri mjeseca od dana kada ova presuda postane konačnom u skladu s člankom 44. stavak 2. Konvencije, iznos od 60.000 eura (šezdesettisuća eura) na ime materijalne štete, uvećan za sve poreze koji se mogu zaračunati na ovaj iznos, iznos od 5.000 eura (pettisuća eura) na ime nematerijalne štete, uvećan za sve poreze koji se mogu zaračunati na ovaj iznos, i iznos od 200 eura (dvijestotine eura) na ime troškova i izdataka, uvećan za sve poreze koji se mogu zaračunati na ovaj iznos, koje treba pretvoriti u konvertibilne marke prema važećem tečaju na dan isplate;
  - (b) da od protoka navedena tri mjeseca do isplate na navedene iznose treba platiti običnu kamatu po stopi koja je jednaka najnižoj kreditnoj stopi Europske središnje banke tijekom razdoblja neplaćanja, uvećana za tri postotna boda;
5. *odbija* preostali dio zahtjeva podnositelja zahtjeva za pravednu naknadu.

Sastavljeno na engleskome jeziku i otpravljeno u pisanom obliku dana 27. svibnja 2010., u skladu s pravilom 77. st. 2. i 3. Pravila Suda.

Fatoş Aracı
Zamjenik registrara

Nicolas Bratza
Predsjednik

1. Iako je tužena stranka imala ime “Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina” do 8. travnja 1992. i “Republika Bosna i Hercegovina” od 8. travnja 1992. do 14. prosinca 1995., ime “Bosna i Hercegovina” uporabljeno je u ovoj presudi je ipak korišten i za razdoblje prije 14. prosinca 1995. godine.
2. Dom za ljudska prava BiH i Ustavni sud BiH stalno rabe termin “stanarsko pravo” („occupancy right“) za ovu vrstu zakupa. Isti termin stoga je uporabljen i u ovoj presudi umjesto termina “posebno zaštićeni zakup” („specially protected tenancy“), koji je Sud rabio u slučaju *Blečić protiv Hrvatske* [GC], br. 59532/00, ECHR 2006-III, i ostalim slučajevima protiv Hrvatske.
3. *Zakon o stambenim odnosima*, objavljen u „Službenom listu Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine“, br. 14/84, izmjene i dopune objavljene u „Službenom listu Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine“, br. 12/87 i 36/89, „Službenom listu Republike Bosne i Hercegovine“, br. 2/93, „Službenim novinama Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 11/98 od 3. travnja 1998., 38/98 od 4. listopada 1998., 12/99 od 6. travnja 1999. i 19/99 od 28. svibnja 1999., i „Službenom glasniku Republike Srpske“, br. 19/93 od 9. listopada 1993., 22/93 od 26. studenog 1993., 12/99 od 17. svibnja 1999. i 31/99 od 12. studenog 1999. godine.
4. Odluka U 174/90, objavljena u “Službenom listu Republike Bosne i Hercegovine“, br. 2/93.
5. *Zakon o napuštenim stanovima*, objavljen u „Službenom listu Republike Bosne i Hercegovine“, br. 6/92, izmjene i dopune objavljene u „Službenom listu RBiH“, br. 8/92, 16/92, 13/94, 36/94, 9/95 i 33/95.
6. *Uredba o korištenju napuštenih stanova*, objavljena u „Službenom glasniku Hrvatske zajednice Herceg-Bosne“, br. 13/93.
7. *Uredba o smještaju izbeglica i drugih lica na teritoriji Republike Srpske*, objavljena u „Službenom glasniku Republike Srpske“, br. 27/93.
8. *Uredba sa zakonskom snagom o smještaju izbeglica*, objavljena u „Službenom glasniku Republike Srpske“, br. 19/95.
9. *Zakon o korišćenju napuštene imovine*, objavljen u „Službenom glasniku Republike Srpske“, br. 3/96 od 27. veljače 1996., izmjene i dopune objavljene u „Službenom glasniku RS“, br. 8/96 od 10. travnja 1996. i 21/96 od 23. rujna 1996. godine.
10. *Zakon o prenosu sredstava društvene u državnu svojinu*, objavljen u „Službenom glasniku Republike Srpske“, br. 4/93 od 28. travnja 1993., izmjene i dopune objavljene u „Službenom glasniku RS“, br. 29/94 od 28. studenog 1994., 31/94 od 27. prosinca 1994., 9/95 od 19. lipnja 1995., 19/95 od 2. listopada 1995., 8/96 od 10. travnja 1996. i 20/98 od 15. lipnja 1998.; *Zakon o pretvorbi društvene svojine*, objavljen u „Službenom listu Republike Bosne i Hercegovine“, br. 33/94 od 25. studenog 1994. godine.
11. *Zakon o prestanku primjene Zakona o napuštenim stanovima*, objavljen u „Službenim novinama Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 11/98 od 3. travnja 1998., izmjene i dopune objavljene u „Službenim novinama FBiH“, br. 38/98 od 4. listopada 1998., 12/99 od 6. travnja 1999., 18/99 od 20. svibnja 1999., 27/99 od 5. srpnja 1999., 43/99 od 28. listopada 1999., 31/01 od 16. srpnja 2001., 56/01 od 21. prosinca 2001., 15/02 od 27. travnja 2002., 24/03 od 10. lipnja 2003., 29/03 od 30. lipnja 2003. i 81/09 od 28. prosinca 2009. godine.
12. Po završetku rata u Bosni i Hercegovini, Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda odobrilo je uspostavljanje međunarodnog administratora za Bosnu i Hercegovinu (Visoki predstavnik) od strane neformalne skupine zemalja koje djelatno sudjeluju u mirovnom procesu (Vijeće za provedbu mira), kao jedne od provedbenih mjera u skladu s Poglavljem VII. Povelje Ujedinjenih naroda (za više informacija vidi *Berić i ostali protiv Bosne i Hercegovina* (dec.), br. 36357/04 *et al.*, ECHR 2007-XII).
13. *Zakon o stambenom obezbjeđivanju u Jugoslovenskoj narodnoj armiji*, objavljen u „Službenom listu SFRJ“, br. 84/90.
14. *Uredba o privremenoj zabrani prodaje stanova u društvenoj svojini*, objavljena u „Službenom listu Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine“, br. 4/92.
15. *Zakon o preuzimanju sredstava bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u svojini Republike Bosne i Hercegovine*, objavljen u „Službenom listu Republike Bosne i Hercegovine“, br. 6/92, izmjene i dopune

objavljene u „Službenom listu R BiH“, br. 13/94, 50/95 i 2/96; *Odluka o preuzimanju vojnostambenog fonda JNA*, objavljena u „Službenom glasniku Republike Srpske“, br. 16/92; *Zakon o sredstvima i finansiranju Armije Republike Bosne i Hercegovine*, objavljen u „Službenom listu Republike Bosne i Hercegovine“, br. 6/93, amandmani objavljeni u „Službenom listu R BiH“, br. 17/93 i 13/94; *Odluka o utvrđivanju namjene i prenošenju prava upravljanja i korištenja sredstvima bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, koje je koristila bivša JNA, a koja se nalaze na području Federacije Bosne i Hercegovine*; objavljena u „Službenom glasniku Republike Bosne i Hercegovine“, br. 24/96.

16. Arbitražnu komisiju Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji (također poznata i kao Badinterova komisija) osnovala je 27. kolovoza 1991. Europska zajednica i njene države članice. U razdoblju od kraja 1991. do sredine 1993. godine izdala je petnaest mišljenja koja se tiču pravnih pitanja nastalih uslijed raspada SFRJ (vidi Međunarodna pravna izvješća 92 (1993), str. 162-208, i 96 (1994), str. 719-37).

17. Snage VRS, oružane snage Republike Srpske, osnovane su 12. svibnja 1992. Ujedinile su se 1. siječnja 2006. u Oružane snage Bosne i Hercegovine.

18. Snage VJ, oružane snage Federalne Republike Jugoslavije, osnovane su 20. svibnja 1992.

19. Federalnu Republiku Jugoslaviju naslijedila je Državna zajednica Srbije i Crne Gore 2003. godine, a naslijedila ju je Srbija 2006. godine.

20. Oko 5.775 njemačkih maraka u to vrijeme.

21. Približno 1.075 eura.

22. *Zakon o preuzimanju sredstava bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u svojini Republike Bosne i Hercegovine*, objavljen u „Službenom listu Republike Bosne i Hercegovine“, br. 6/92, izmjene i dopune objavljene u „Službenom listu R BiH“ br. 13/94, 50/95 i 2/96.

23. *Zakon o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo*, objavljen u „Službenim novinama Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 27/97 od 28. studenog 1997., izmjene i dopune objavljene u „Službenim novinama FBiH“ br. 11/98 od 3. travnja 1998., 22/99 od 11. lipnja 1999., 27/99 od 5. srpnja 1999., 7/00 od 5. ožujka 2000., 32/01 od 24. srpnja 2001., 61/01 od 31. prosinca 2001., 15/02 od 27. travnja 2002., 54/04 od 16. listopada 2004., 36/06 od 10. srpnja 2006., 51/07 od 1. kolovoza 2007., 72/08 od 17. studenog 2008. i 23/09 od 8. travnja 2009. godine.

24. Iako je podnositelj zahtjeva za to imao pravo na oko 10.750 eura prije 11. srpnja 2006., sada ima pravo na manje od 3.500 eura.

25. *Zakon o stanovanju*, objavljen u „Službenom glasniku Srbije“ br. 50/92, izmjene i dopune objavljene u „Službenom glasniku Srbije“, br. 76/92, 84/92, 33/93, 53/93, 67/93, 46/94, 47/94, 48/94, 44/95, 49/95, 16/97, 46/98, 26/01 i 101/05).

26. *Pravilnik o davanju službenih stanova u zakup zaposlenima u Ministarstvu odbrane i Vojsci Srbije i Crne Gore*, objavljen u „Vojnom glasniku“, br. 31 od 6. prosinca 2004. godine.

27. Bošnjaci su do rata koji je trajao od 1992. do 1995. godine bili poznati kao Muslimani. Termin „Bošnjaci“ (*Bošnjaci*) ne treba poistovjećivati s terminom „Bosanci“ (*Bosanci*) koji se obično rabi za građane Bosne i Hercegovine neovisno o njihovoj etničkoj pripadnosti.